

УМОВИ ЖИТТЯ ТА ДОМАШНЬОГО ВИРОБНИЦТВА У СІМ'ЯХ СЛОБОЖАНСЬКИХ ГОНЧАРІВ

Про побутові умови життя та праці гончарів Слобідської України, що зумовлювалися специфікою заняття.

Ключові слова: Слобідська Україна, гончарство, гончарні осередки, побут гончарів, шкідливість гончарного виробництва, розподіл праці, циклічність у роботі.

Комплексне дослідження гончарства Слобідської України, аналіз його локальних особливостей неможливі без вивчення домашнього побуту та умов праці місцевих гончарів.

Впродовж другої половини XIX – першої половини XX століття вийшли друком ряд праць, де розглядалися деякі аспекти означеного питання. На початку 1880-х років було обстежено стан гончарства Сумського, Охтирського та Куп'янського повітів Харківської губернії. Гончарство Куп'янського повіту, зокрема, сіл Гороховатка та Гаврилівка, досліджував Лев Соколовський¹. Кустарні промисли Сумського повіту вивчав відомий етнограф Петро Єфименко². Важливі відомості про умови гончарювання в м. Охтирка, селах Боромля, Котельва, Деревки та Млинки Охтирського повіту, знаходимо в праці Олександра Твердохлібова³. Автори вказаних статей опублікували прізвища місцевих гончарів, охарактеризували технологію виробництва, описали економічний стан їхніх сімей, умови життя та праці.

Важливі відомості з окресленого питання знаходимо у 7 та 9 випусках випуску "Харківського збірника", де опубліковано етнографічні матеріали з обстеження гончарних осередків Харківської губернії: А. Базій (с. Нова Водолага)⁴, І. Федченко (містечко Котельва)⁵, М. Косьянова (с. Євсуг)⁶, О. Костиков⁷, М. Попова (с. Ямпіль)⁸. Автори звернули увагу на особливості поселень, садиб, інтер'єрів селянських господарств, побутових умов життя та праці мешканців цих сіл тощо. У цьому ж збірнику вміщена й стаття В.В. Іванова, де подано матеріал про сприйняття селянами у своєму середовищі кустарів⁹.

Подальше дослідження гончарства Слобідської України пов'язано з іменами О. Онацького¹⁰, Д. Багалія¹¹, М. Сумцова¹², С. Таранушенка¹³, М. Сібілова¹⁴, С. Одинцової¹⁵, Ю. Лащука¹⁶, О. Тищенко¹⁷.

Робота істориків, археологів, філологів, етнографів, які ґрунтовно вивчають різноманітні аспекти розвитку гончарства України активізувалася з часу заснування Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному (1986 р.). Побачили світ і публікації, присвячені гончарству окремих осередків Слобожанщини. Зокрема, історичні та етнографічні аспекти розвитку цього промислу в м. Суми висвітлили співробітники Сумського художнього музею Т. Єршова та Л. Федевич¹⁸. Важливим доповненням до характеристики побутових умов життя гончарів окремих осередків Слобожанщини стали керамологічні дослідження, які проводилися працівниками Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному Н. Панічевою та С. Шкурпелю¹⁹.

Початок XXI століття позначився пошквалением у галузі вивчення не тільки українського, а й світового гончарства. З часу заснування спеціалізованого наукового закладу з досліджень гончарства – Інституту керамології (2000), стала можливою розробка широкого кола керамологічних проблем. Інститут скоординував наукові керамологічні експедиції, проведені авторкою даної статті у 2002 – 2004 роках, у результаті яких з'явилося ряд публікацій у наукових виданнях²⁰.

Метою даної статті є систематизація та узагальнення матеріалів, які стосуються домаш-

нього побуту та умов праці слобожанських гончарів, що допоможе комплексно вивчити гончарство як суттєвий компонент традиційно-побутової культури українців.

У другій половині XIX – першій половині XX століття гончарі жили переважно у сільській місцевості, тому їхнє життя було тісно пов'язане з життєдіяльністю усієї селянської спільноти і підпорядковувалося загальним принципам організації родинно-побутової культури. Проте, заняття гончарством вносило певні корективи у спосіб та умови життя гончарів, а також впливало на економічний стан їхніх сімей.

Садиба слобожанського гончара майже нічим не відрізнялася від традиційних садиб селян у тій чи іншій місцевості. Про те, що тут мешкав гончар, свідчили лише наявність купи глини, яка зберігалася в спеціально відведеному місці на подвір'ї під відкритим небом та горна для випалювання посуду, збудованого для забезпечення протипожежної безпеки, якомога далі від хати. У кожного заможного майстра було власне горно, яке іноді дехто здавав у оренду іншим гончарам-односельцям, бідніші будували спільні горни, користуючись ними по черзі. Слобожанські гончарі, принаймні в останню чверть XIX століття, не мали для роботи окремих приміщень. Проте деякі з них, найімовірніше, більш економічно спроможні, ще й у другій половині XIX ст. будували спеціальні майстерні, де гончарювали, висушували й зберігали готовий посуд. Часто така майстерня прибудовувалася до горна. Ось, як виглядала, розміщена окремо від житла, гончарня Федора Лихацького – одного із кустарів с.Гороховатка Куп'янського повіту: "В особливій будівлі, окремо і на деякій відстані від житла гончара із сім'єю, на схилі пагорба, розміщується горн з пригреблицею, сіни і простора робоча кімната. Вхідні двері зі сходу ведуть у пригреблицю, прямо – горн, направо – невеликі сіни (з одним вікном – Л.М.), звідси двері в робочу кімнату з трьома вікнами, розміщеними на північ. Уздовж стіни з вікнами, в робочій кімнаті непорушна лава, до якої прикріплено два круга. Піч для перепалювання свинцю розміщена зліва біля стіни суміжної з горном. Біля стіни справа, біля вікна, знаходяться жорна для перетирання глету, піску та речовин, які використовуються для фарбування посуду. У цю ж кімнату виходить і отвір горна, через який у нього вкладається посуд для випалювання. Сіни служать також і для висушування посуду, і для тимчасового складання випаленого. Окремо від цієї будівлі стоїть "катражка" (сарайчик – Л.М.) для зберігання готових виробів."²¹ Описана будівля була наполовину вкопана в землю, що запобігало підвищенню вологості приміщення. Щоправда, Федір Лихацький був на той час найзаможнішим гончарем Куп'янського повіту, тому подібну гончарню міг собі дозволити не кожен. Переважна більшість кустарів-гончарів Слобідської України займалися своїм ремеслом, харчувалися й спали в одному і тому ж приміщенні²². Наприклад, у 1881 році в м. Охтирка гончарі-бідняки, яких було 10 сімей з 29 зареєстрованих дослідником О. Твердохлібовим мали 1 кімнату в хаті, частину якої й використовували під майстерню. Зберігся такий опис хати пересічного охтирського гончара: "У цій хатинці вміщуються: лавки, піл з постіллю, полиці для висушування горщиків, круг, мисник, "костер" (купа – Л.М.) глини, прилавок, де хазяйка, коли випадає вільний час, пряде чи шиє. У цьому приміщенні важко повернутися"²³. Серед 69 сімей гончарів с. Котельва у 1881 році, тільки 9 мали більше однієї кімнати²⁴. Хати селян с. Євсуг, у переважній більшості, також мали по одній кімнаті²⁵. Порівняно гарними та просторими були помешкання сільського населення с. Литвинівка Старобільського повіту²⁶. Окрім цього, селянські сім'ї і в с. Євсуг, і в с. Литвинівка володіли достатньою кількістю землі для того, щоб гончарство могло виконувати роль допоміжного до хліборобства джерела прибутків. На відміну від бідняків, хати гончарів-середняків на Слобожанщині, мали 2 – 3 кімнати, в одній із яких влаштувалася майстерня. Так, окрему кімнату для роботи, навіть наприкінці XIX ст., мала переважна більшість боромлянських гончарів²⁷.

Житла гончарів від звичайної сільської хати відрізнялися наявністю в інтер'єрі гончарного круга, полиць для висушування виробів, жорен для перемелювання піску і поливи та купи глини. Звичайним супутником домашнього гончарного виробництва була постійна вологість, яка особливо дошкуляла гончарській родині взимку. Адаже у цей період року всі основні роботи, пов'язані з гончарством, відбувалися в помешканні²⁸.

Умови життя гончарів були надзвичайно тяжкими. Бруд від зберігання та обробки глини, постійна вологість, задуха, вкриті паром стіни та стеля, спека від груби й одночасно холод від вікон взимку були визначальними ознаками побуту пересічного слобожанського гончара XIX

– початку ХХ ст. "Сушили і в хаті, і на пічі. Влажно... Хатка маненька... через сіни сарай здоровий – зробили нам хатку там. Двоє вікон і от робив. На лежанці сушили, то все за зіму погнило у мене"²⁹. Постійна вологість суттєво впливала не тільки на санітарний стан помешкання, а й на тривалість служби самої будівлі, яка руйнувалася швидше за звичайну сільську хату. За словами гончарів, вона стояла не більш як 20 – 25 років³⁰. У 1881 році О. Твердохлібов, обстежуючи стан гончарного промислу Охтирського повіту, писав про те, що з якої б породи дерева не будували хати охтирські гончарі, більше 12 – 15 років без ремонту вони не служили. Взимку в розпал роботи повітря було настільки просякнуте сирістю й задушливе, що незвичай до таких умов людині було важко довгий час знаходитися в приміщенні, де сім'я гончара перебувала постійно. Гончарі жалілися, що спати їм "хіба на долівці можна як-небудь, а на лавці – ніякою мірою не примінишся"³¹. Взимку, окрім вологості, їм дошкуляв і холод, бо через дорожнечу палива його доводилося економити. Перетворення хати на майстерню для формування та висушування виробів справляло сумне враження. "В єдиній хаті, де в один і той же час вимішують глину, готують їжу, формують на крузі вироби і перуть білизну, доглядають дітей, сушать на полицях посуд і виймають з печі хліб – постійний безлад. В хаті – вогкість і мокрота. Жодна річ не має свого місця. Лави, піч, стіл, підлога – все зайняте сирим посудом. І серед цього безладу живе, дихає сирістю (і свинцевими випарами, якщо перепалюється свинець для поливи), спить де і як прийдеться сім'я гончаря з малими дітьми"³².

Загалом, гончарна справа відносилася до числа несприятливих для робітників, як у плані гігієни, так і в плані шкідливості для здоров'я. Особливо це стосувалося робіт, пов'язаних зі свинцем. Не дивно, що середня тривалість життя гончаря у другій половині ХІХ ст. не перевищувала 37 – 38 років³³. Перепалюючи свинець та глазуруючи посуд, гончарі постійно вдихали випар та пил окису свинцю, тому багато хто з них та членів їхніх сімей потерпали від хвороб легенів. Вони говорили: "Ми, гончарі, працюємо багато, працюємо важко, живем мало й усі хворі"³⁴. Наприклад, на час обстеження гончарства в 1880 році серед 10 зареєстрованих місцевих гончарів двоє, Федір Лихацький (1816 р.н.) та Леонтій Цокур (1847 р.н.), виготовляли полив'яний посуд. За кілька років до обстеження, працював зі свинцевою поливою ще один гончар с. Гаврилівка – Олексій Білокоровий (1826 р.н.), що помітно вплинуло на стан його здоров'я. Майстер страждав від наслідків отруєння поливою, відчуваючи постійну слабкість. "Весь його зовнішній вигляд вказував на хворобливий стан організму: жовте, зів'яле обличчя, нечітка мова, згаслий погляд, нескоординовані рухи, а також загальна слабкودухість та дратівливість"³⁵. Такі ж ознаки, але меншою мірою, проявлялися й у Леонтія Цокура. І тільки Федір Лихацький, який працював з 1842 року, залишався свіжим та бадьорим. "Раніше, – розповідав гончар, – у мене не було окремої гончарні. Працював у хаті. Від цього пропадали і телята, і вівці. Тільки овець пропало штук 30. Чи зайде кішка в хату, коли палять свинець, чи свиня, теля, чи ягня – усе псувалось і пропадало. Коли ж влаштував гончарню окремо від хати, то не впускаю нікого, коли палиться свинець. Я й жінка одягаємо губку, яка прикриває ніс і губи. Через неї і дихаємо. Це врятувало нас від дії свинцю. А учителю своєму, Зміївському (гончар з м. Ізюм. – Л.М.), згадуючи, завжди дякую за добрий урок"³⁶. Кілька записів, які свідчать про шкідливість роботи з поливою зроблено і мною під час керамологічних експедицій 2001 – 2004-х років: "...Свинець шкідливий. Чоловік заложив варення, воно побуло тижнів 2 – 4 і потягло, і отравленіє дало"³⁷. "Казали, що вредно, після війни тут аналізи брали на базарах. Ну, той, що перепалився, то віками не визнаєш, а він же бере горщик, той, що палився. ...Ну я ж скільки годів, сидимо ж ...ну, а вже телятко маленьке пропаде зразу, ото пиллю... Як у хаті теля лежить і поливаю горшки – пропаде теля"³⁸.

На жаль, достеменно невідомо, чи земські діячі Слобідської України намагалися якось зарадити справі, чи приймали вони конкретні заходи щодо покращення стану життя гончарів-кустарів? В одному із "Статистических листов" професор Харківського університету І.П. Сокольський радив гончарам переймати досвід Ф. Лихацького, але поради залишилися порадами і, як писав М.Ф. Сумцов, "від маловідомого "Статистического листка" до "общего сведения" виявилася дистанція великого розміру і ми ніде не знайшли вказівок, щоб добрі поради доброзичливих дослідників гончарного промислу дійшли до призначення"³⁹. У другій чверті ХХ століття, коли за радянських часів у країні широко розгорнулася боротьба з кустарщиною

як формою малого приватного бізнесу та з часу утворення гончарних артільей, місцева влада також не намагалася допомогти кустарям хоча б порадою, а просто забороняла використання окислів свинцю для глазурування посуду, не пропонуючи натомість нічого взамін. Зафіксовано випадки, коли фінагенти приходили чи до гончарів додому, чи в артіель, де вони працювали, і псували глазуруваний, готовий до випалювання посуд. "...обливали ми свинцем. А останнє время запертили. У комбінат приїжджали і всю литу посуду, особливо макітри, цвітошники посверлили. Признали, що мідіцина обнаржила отравленіє"⁴⁰.

У 1920 – 1930-х роках економічні та побутові умови життя гончарів усієї Лівобережної України дещо покращилися. Матеріали керамологічних експедицій до гончарних осередків Слобожанщини підтверджують, що покращилися умови життя гончарів-кустарів і в цьому регіоні. Так, переважна більшість опитуваних, а це літні люди 1920-х – 1930-х років народження, стверджують, що їхні батьки-гончарі вже в першій половині ХХ століття мали просторі хати з кількома кімнатами, а гончарювали в окремих майстернях, більшість утримували власні горни. "З 30-х годів то в їх була мастерська. А тоді й спали з глиною. Й сирость була і хати цвіли, й мокрі були"⁴¹. І хоча їхня праця й не стала легшою з погляду фізичних затрат, все ж після "брудної" роботи у гончарні майстер мав змогу відпочити у чистому, сухому, теплому приміщенні. Окрім цього, переважна більшість гончарів у першій половині ХХ ст., усвідомивши шкідливість впливу поливи на стан здоров'я сім'ї, перепалювала свинець або на подвір'ї на імпровізованих грубках, або безпосередньо під час випалювання посуду у пригребиці горна. Згодом гончарі, хоча й не без втручання місцевих органів влади, все частіше відмовлялися від використання свинцевої поливи.

Гончарний промисел на Слобожанщині не був виключно чоловічим заняттям; дружини та діти гончарів також брали в ньому участь. Жінки замішували глину, готували суміші для поливи, розставляли посуд на п'ятра для просушування, слідкували за його висиханням. Хлопці 10 – 12 років брали участь у добуванні глини, привчалися робити посуд, робили цеглу, заодно із жінками готували поливу та фарби⁴². Дівчата займалися виготовленням іграшок: коників, качечок, баринь та невеликого посуду, а також розмальовували вироби⁴³. Проте на Слобожанщині, як і на всій території Лівобережжя, робота за гончарним кругом, принаймні у ХІХ столітті, була виключно справою чоловіків⁴⁴. Згодом ситуація дещо змінилася – окремі жінки також почали гончарювати за кругом. Це було пов'язане, передовсім, із тим, що велика кількість чоловіків-гончарів у першій половині ХХ століття загинули під час революції, воєн, голодомору. Тому деякі жінки, стаючи автоматично головами родин і виконуючи всю чоловічу роботу в домі, починали й гончарювати. Подібний випадок зафіксовано у с. Пискунівка на Донеччині. У Масляківці (сусідній хутір. – Л.М.) так у одних дівчина навчилася ганчарувать... А в Масляківку вийшла заміж – так і там робила. Штани гончарські надівала..."⁴⁵

У ході дослідження встановлено, що слобожанські гончарі гончарювали переважно в літній період року, адже саме тоді було набагато легше висушувати вироби (за сприятливої погоди влітку посуд висихав за два дні, а взимку для цього іноді не вистачало й тижня)⁴⁶. Проте в усіх гончарних осередках Слобідської України зафіксовано, що певна кількість гончарів продовжували працювати і взимку. Одні лише виготовляли вироби, не випалювали їх, а зберігали до весни на горищах, у сараях тощо. Інші гончарювали і випалювали вироби й у зимовий період року. Це були, здебільшого, ті гончарі, сім'ї яких "жили за горшки". Робили раньше круглий год зімою і літом⁴⁷. Густота населення у великих гончарних центрах була великою, землі для обробітку селяни мали небагато, тому гончарство було для таких сімей основним джерелом прибутків і вони змушені були працювати цілий рік, а не посезонно.

Завершуючи огляд побутових обставин життя гончарів, спробуємо за наявними джерелами визначити загальні риси характеру і соціальну психологію слобожанських майстрів гончарної справи. Перш за все, їм були притаманні загально регіональні риси характеру. Як зазначав Дмитро Багалій, "слобожани були прихильні до церкви, у відносинах до начальства слухняні, коли з ними поводитися ласкаво, а як строго – то хоч і підкорялися, однак з обуренням. Розбишацтва бували, але рідко з душогубством. У крадіжках та злочинствах були помічені найчастіше не корінні жителі, а захожі люди. Пили не багато, а лише для того, щоб підтримати компанію та бесіду. ...У натурі слобожанина була м'якість мирного селянина"⁴⁸. Враховуючи той факт, що гончарі жили не на окремій території, а були складовою частиною певної

селянської спільноти, можна стверджувати, що їм були властиві ті ж загальні риси характеру та ознаки традиційно-побутової культури, що й даній спільноті. Адже, як писав О. Твердохлібов, "домашня обстановка, одяг, звички – ніщо не відрізняє сучасного гончаря від іншого робочого сірого люду"⁴⁹. У другій половині XIX – на початку XX ст. слобожанські гончарі, як і переважна більшість інших селян, були малограмотними. Їхні діти росли неосвіченими, бо вдома постійно знаходилася для них робота. Наприклад, маємо дані за 1881 рік про те, що коли охтирські гончарі й віддавали дітей до школи, то тільки з розрахунком на пільги, пов'язані з відбуванням військової повинності⁵⁰. В іншому гончарному осередку с. Боромля у 1881 році зроблено такий запис, що характеризує тип місцевих гончарів: "сучасний боромлянський гончар – бідненький, у більшості принижений мужичок, мало або й зовсім безграмотний. Ні ростом він не взяв, ні зовнішністю не виглядає"⁵¹. М. Сумцов, який в 1902 році провів кілька етнографічних розвідок в Охтирському повіті, писав: "із зовнішнього боку боромляни ні зростом, ні красою не відзначаються (сіроокі, некрасиві), особливо погано виглядає молоде жіноче населення"⁵². Проте, описуючи портрет одного із гончарів с. Межиріч Лебединського повіту Федота Падалки, він же зауважив: "Йому приблизно 50 років, хворобливий... його досвід може пригодиться, він з іскрою і художнім смаком. З любов'ю відноситься до справи. Він з охотою давав пояснення, і відрізнявся цим від інших, які говорять про своє ремесло мляво і похмуро"⁵³. Один із описів, також зроблений дослідником О. Твердохлібовим, датований 1880 роком, характеризує охтирських гончарів так, вони "...за зовнішністю та за костюмом то підходять до типу міщан, то виглядають справжніми мужиками. Від останніх вони відрізняються більшою жвавистію і розв'язністю"⁵⁴. Л. Соколовський у 1880 році, досліджуючи гончарство с. Гороховатка, на противагу попередньому опису, характеризує місцевого гончаря Ф.Лихацького зовсім з іншого боку: "Не дивлячись на свої роки (на час обстеження тому виповнилося 64 роки. – Л.М.), він бадьорий, товариський, веселий. Він – високого зросту, худорлявий, з довгими руками, рухливий, вправний. Осанка його переповнена гідністю, викликає повагу, привертає до нього. Почуття делікатності у відношенні до людей у нього сильно розвинене"⁵⁵. Проте це було швидше винятковим явищем, адже Ф.Лихацький на той час був найзаможнішим та найвпливовішим гончарем Куп'янського повіту, що безперечно позначилося і на його зовнішності, і на рисах його характеру. Однак ці описи стосуються другої половини XIX століття. У першій половині XX століття, особливо у другій його чверті, покращився як загальний рівень життя гончарів, так і їхнє ставлення до освіти, праці, побутових умов життя. На час обстеження мною гончарного промислу Слобожанщини як опитувані майстри, так і члени їхніх родин, сусіди, знайомі не наголошували на тому, що гончарі були темними, відсталими, неосвіченими. Навпаки, зауважували, що більшість мала хоча б початкову освіту, були набожними, привітними, дотепними: "Дід був тихий, не спльотний. Настоящий хороший мужчина. Його тут усі любили..."⁵⁶

Ремісники, взагалі, становили "особливий світ" серед інших селян. Їхнє життя було базоване на "живій копійці", що відрізняло їх з-поміж інших верств сільського населення⁵⁷. Заняття гончарним промислом, без сумніву, розширювало кругозір гончарів, знайомлячи їх з різними місцевостями та людьми. Слобожанські майстри, особливо ті, котрі самі возили свої вироби на продаж, відзначалися неабияким умінням вести торгівлю. Адже чим сміливішим, жвавішим та гнучкішим у цій справі був гончар, тим швидше й вигідніше він міг продати свій товар. Окрім цього, часті поїздки в інші села, повіти чи навіть губернії, спілкування з перекупниками, чумаками дозволяли майстру краще орієнтуватися в смаках та потребах покупців.

Таким чином, побутові умови життя та праці гончарів Слобідської України відрізнялися від умов життя інших верств населення й зумовлювалися специфікою професійного заняття: наявністю на подвір'ї та в помешканні чималих об'ємів глини та інших матеріалів, що використовувалися в технологічному процесі, значної кількості виробів (сформованих, висушених чи випалених). Такі виробничі потреби створювали несприятливі для здоров'я членів гончарських родин умови проживання. Якщо переважна більшість майстрів до кінця 1910-х років не мала окремих приміщень для гончарювання, то в 1920-х роках економічні та побутові умови їх життя дещо поліпшилися. Відтоді гончарі все частіше переносили роботи, пов'язані з технологічним процесом за межі житлових будівель, у окремо облаштовані майстерні. Результати керамологічних експедицій та літературні джерела дають підстави стверджувати,

що загалом гончарі Слобідської України користувалися повагою серед земляків. Одиночні випадки неприйняття їх у середовищі односельців стосувалися скоріше не відношення до гончарства та до гончаря, як носія ремесла в цілому, а певних особистих стосунків між гончарями-кустарями та іншими верствами населення. Отже тривале заняття гончарством наклало відбиток як на зовнішній вигляд, так і на внутрішні якості характеру майстра, що вирізняло його з-поміж іншого населення того чи іншого гончарного осередку. Воно розширювало загальний кругозір майстрів і їх обізнаність у різних життєвих ситуаціях та в комерційних справах; формувало естетичні смаки, впливало на манери їх взаємин з іншими людьми.

¹ Соколовский Л. Гончары в Кулянском уезде в 1880 году // Труды комиссии по исследованию кустарных промыслов Харьковской губернии. – Харьков, 1883. – Вып. II. – С. 33 – 57.

² Ефименко П. Кустарные, отхожие и некоторые сельские промыслы в Сумском уезде // Труды комиссии по исследованию кустарных промыслов Харьковской губернии. – Харьков, 1882. – Вып. I. – С. 1 – 111.

³ Твердохлебов А. Гончарный промысел в Ахтырском уезде в 1881 году // Труды комиссии по исследованию кустарных промыслов Харьковской губернии. – Харьков, 1884. – Вып. III. – С. 1 – 52.

⁴ Базий А. Сл. Нова Водолага // Харьковский сборник (далі – ХС). – 1893. – Вып. 7. – С. 124 – 146.

⁵ Федченко И. Сл. Котельва // ХС. – 1893. – Вып. 7. – С. 157 – 171.

⁶ Косьянова М. Сл. Євсуг // ХС. – 1893. – Вып. 7. – С. 189 – 214.

⁷ Костиков М. Сл. Литвиновка // ХС. – 1895. – Вып. 9. – С. 474 – 478.

⁸ Попова М. Сл. Євсуг // ХС. – 1893. – Вып. 7. – С. 215 – 232.

⁹ Кустарная промышленность, ее нужды и меры для их удовлетворения. – СПб., 1909. – С. 2.

¹⁰ Онацкий А. Н. Фабрично-заводская промышленность Харьковской губернии и положение рабочих. – Харьков, 1912. – 141 с.

¹¹ Багалій Д. І. Історія Слобідської України. – Харків, 1993. – 256 с.

¹² Сумцов М. Ф. Слобожани. Історико-етнографічна розвідка. – Харків–Полтава: Союз, 1918. – 226 с.; Сумцов Н. Ф. Очерки народного быта: (Из этнографической экскурсии 1901 года по Ахтырскому уезду Харьковской губернии). – Харьков, 1902. – С. 12 – 44.

¹³ Таранушенко С. Мистецтво Слобожанщини XVII – XVIII ст. – Харків, 1928. – XXXVI с.

¹⁴ Сібілов М. В. Старовинності Ізюмщини. – Ізюм, 1926. – Вип. 2. – С. 38 – 42.

¹⁵ Одинцова С. Гончарство Ізюмщини // Ізюмщина: Краєзнавча збірка. – Ізюм, 2000. – С. 52 – 56.

¹⁶ Лацук Ю. П. Українська народна кераміка XIX – XX ст.: Дис. на здобуття наук. ступеня доктора мистецтвознавства. – Львів, 1969. – 625 с.

¹⁷ Тищенко О. Р. Гончарне мистецтво Луганщини // Народна творчість та етнографія. – 1958. – №3. – С. 110 – 119.

¹⁸ Єршова Т., Федевич Л. Ремесло і побут Сумських гончарів // Українське гончарство: Національний культурологічний щорічник. За минулі літа. – Опішне, 1993. – Кн. 1. – С. 316 – 320.

¹⁹ Панічева Н., Шкурпела С. Минуле і сучасне гончарства Межиріччя на Сумщині // Українське гончарство: Національно-культурологічний щорічник. За рік 1994. – Опішне, 1995. – Кн. 2. – С. 129 – 138.

²⁰ Метка Л. О. Гончарство Луганщини (за матеріалами етнографічної експедиції) // УЮЖ. – 2001. – №2. – С. 21 – 28.; Метка Л. О. Гончарство сіл Пискунівська та Діброва Донецької області // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія. – К., 2004. – Вип. 75. – С. 90 – 92.; Метка Л. О. Гончарство Харківщини кінця XIX – першої половини XX століття (за матеріалами етнографічних експедицій) // Проблеми історії та археології України. Збірник матеріалів Міжнародної наукової конференції до 100-річчя XII Археологічного з'їзду в м. Харків 25 – 26 жовтня 2002 року. – Харків, 2003. – С. 122 – 126.; Метка Л. О. Гончарство Харківщини середини XX ст. (за матеріалами керамологічних експедицій) // Український керамологічний журнал (далі – УЮЖ.). – 2004. – №1. – С. 102 – 111.; Метка Л. О. Провідні гончарні осередки Луганщини першої половини XX століття // УЮЖ. – 2002. – №4. – С. 23 – 26.

²¹ Соколовский Л. Гончары в Кулянском уезде в 1880 году. – С. 40.

²² Местные промыслы населения Харьковской губернии. – Харьков, 1905. – С. 21.

²³ Твердохлебов А. Вказ. праця. – С. 3.

²⁴ Там само. – С. 20 – 25.

²⁵ Косьянова М. Сл. Євсуг. – С. 201.

²⁶ Костиков М. Сл. Литвиновка. – С. 47.

²⁷ Твердохлебов А. Вказ. праця. – С. 44 – 47.

²⁸ Пошивайло О. М. Етнографія українського гончарства: Лівобережна Україна. – К., 1993. – С. 162.

²⁹ Зап. автором від дружини гончара Заїченко Ганни Іванівни (1920 р. н.). Пискунівська, Донеччина, 2004 // Звіт про

керамологічну експедицію до Донецької області. 2003. – Національний архів українського гончарства (далі – НАУГ). – Ф.1. – Оп.7. – Од. зб. 92. – Арк.14.

³⁰ Одинцова С. Гончарство Ізюмщини. – С. 55–56.

³¹ Твердохлебов А. Вказ. праця. – С. 2.

³² Соколовский Л. Гончары в Купянском уезде в 1880 году. – С. 40.

³³ Селезнев В.И. Производство и украшение глиняных изделий в настоящем и прошлом (керамика). – СПб., 1894. – С. 316.

³⁴ Одинцова С. Гончарство Ізюмщини. – С. 55.

³⁵ Соколовский Л. Гончары в Купянском уезде в 1880 году. – С. 56.

³⁶ Там само. – С. 56 – 57.

³⁷ ПМА. Зап. автором від гончара Діброва Павла Гавриловича (1921 р.н), Діброва, Донеччина. // Звіт про керамологічну експедицію до Донецької області. 2003. – НАУГ. – Ф.1. – Оп.7. – Од. зб. 92. – Арк.23.

³⁸ Зап. автором від гончара Склярєнка Івана Семеновича (1918 р.н). Межиріч. Сумщина // Звіт про керамологічну експедицію до Сумської області. 2004. – НАУГ. – Ф.1. – Оп.7. – Од. зб. 85. – Арк.66 – 67.

³⁹ Сумцов Н.Ф. Очерки народного быта. – С. 21.

⁴⁰ Зап. автором від гончара Діброва Павла Гавриловича (1921 р.н). Діброва, Донеччина. 2003. – Арк.21.

⁴¹ Зап. автором від дружини гончара Валкової Галини Степанівни (1923 р.н). Нова Водолага. Харківщина // Звіт про керамологічну експедицію до Харківської області 2003 року. – НАУГ. – Ф.1. – Оп.7. – Од. зб. 76. – Арк.56.

⁴² Твердохлебов А. Вказ. праця. – С. 27.

⁴³ Одинцова С. Гончарство Ізюмщини. – С. 55.

⁴⁴ Пошивайло О.М. Етнографія українського гончарства: Лівобережна Україна. – С. 189.

⁴⁵ Зап. автором від дружини гончара Заїченко Ганни Іванівни – Арк.13.

⁴⁶ Твердохлебов А. Вказ. праця. – С. 6.

⁴⁷ Зап. автором від гончара Лисянського Петра Йосиповича. Межиріч, Сумщина // Звіт про керамологічну експедицію до Сумської області 2004 року. – НАУГ. – Ф.1. – Оп.7. – Од. зб. 85. – Арк.57.

⁴⁸ Багалій Д.І. Історія Слобідської України. – С. 170.

⁴⁹ Твердохлебов А. Вказ. праця. – С. 39.

⁵⁰ Там само. – С. 14.

⁵¹ Там само. – С. 49.

⁵² Сумцов Н.Ф. Очерки народного быта. – С. 17.

⁵³ Там само. – С. 38.

⁵⁴ Твердохлебов А. Вказ. праця. – С. 16.

⁵⁵ Соколовский Л. Гончары в Купянском уезде в 1880 году. – С. 34.

⁵⁶ Зап. автором від онука гончара Трубачова Миколи Олександровича. Бутківка, Луганщина // Звіт про керамологічну експедицію до Луганської області 2002 року. – НАУГ. – Ф.1. – Оп.7. – Од.зб.67. – Арк.11.

⁵⁷ Иванов В.В. Современная деревня // ХС. – 1893. – Вып.7. – С. 12.

О бытовых условиях жизни и работы гончаров Слободской Украины, которые обуславливались спецификой занятия.

Ключевые слова: Слободская Украина, гончарство, гончарные центры, быт гончаров, вредность гончарного производства, распределение труда, цикличность в работе.

The article deals with the living conditions of the life and the work of the potters of the Slobodian Ukraine, which were depended by the specific character of their professional occupation.

Key words: the Slobodian Ukraine, pottery, pottery centers, the everyday of potters, unhealthy conditions of work, the distribution of work, the cycles organization of work.